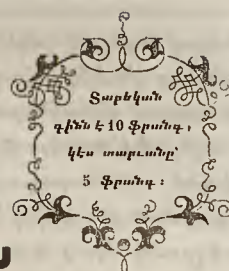

ԵՐԽՈՒՄ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի Յ.

1863

Զ. ՀԱՅՈՐ

ՆԱԽԱԿԱՆ

Վ Ի Ր Ա Բ Ո Յ Ժ Ը

Ը.

Խուր ու ցուրտ գիշեր մըն էր, ինչպէս սովորաբար Պրդգանեի մէջ Նոյեմբերի գիշերները կ'ըլլան: Շատոնց արդէն Պրէսդ քաղաքը՝ գիշերուան հանգիստը կը վայելէր. իսկ քաղաքէն մղոն մը հեռու եղող նաւահանգստին մէջ ուրիշ ձայն էր լսուեր, բայց եթէ նաւերը բռնող պարաններուն շառաչիւնը, մենացեալ համբարանոցները բախող սաստիկ հովին սօսաւաւնը, եւ ասդին անգին պտրտող պահանջողաց չափակցեալ ոտնաձայնը:

Անկէ քիչ մը հեռու, ծովեզերքին ձախ կողմը, միայն թիափարութեան դատապարտեալներուն բանտը կար, որն որ չորս կողմը պատած անթափանցելի խաւարին մէջ քիչ մը լուսաւոր կ'երեւար: Սրահներէն մէկուն մէջ՝ նուազ ու աղօտ լըս մը կը փախլար, որն որ երբեմն երբեմն գիշերուան մթութեան մէջ աներեւոյթ կ'ըլլար: Նոյն սրահը՝ բանտին հիւանդանոցն էր: Հիւանդանոցին պատուհաններէն մէկուն առջեւ երիտասարդ մը կը կենար, նաւական վերաբուժի համազգեստ հագած, ճակատը պատուհանին երկաթէ վանդակներուն կռնցուցած, եւ խորին մտածմանց մէջ ընկղմած: Իսկ մը ժամանակ աս գրից մէջ կենալէն ետքը՝ աչքը մէյ մը ձեռքը բռնած թղթին վրայ դարձուց, իբրեւ թէ անոր մէջ իր երազին բովանդակութիւնը դարձեալ գտնել ուզելով, եւ ցած ձայնիւ սկսաւ կարդալ:

.... Ի՞նչ օգուտ ունի կեանքն՝ առանց երջանկութեան, եւ ի՞նչպէս կրնայ մարդ երջանիկ ըլլալ՝ առանց հարստութեան... Ո՛հ հարստութիւն. դուն ես միայն երջանկութիւնը: Իսկ զքեզ ձեռք բերելու միջոցներուն ամէնն ալ օրինաւոր են, բաց ան մի-

ջոցներէն՝ որոնք չեն յաջողիր, վախճանազուրկ կը մնան: Ամենէն գլխաւոր բանը՝ հարուստ ըլլալն է. ասոր ետեւէն կու գայ ուրիշ ամէն բան... Ստոյգ է, խղճմտանքի խայթերը զմարդ կը չարաշարեն. բայց արդեօք ասոնց պատճառած անհանգստութիւնը՝ կարօտութենէն ծագած նեղութիւններէն սաստիկ են: ... Հիմայ ես քսանուեօթը տարւան եմ. զուարճութիւն, զբօսանք կը սիրեմ. սակայն բանտարկելոյ մը պէս՝ ստիպուած եմ կենալս հոգեվարքներ դարմանելով անցընել, խեղճ ու ողորմելի խցի մը մէջ բնակիլ, եւ ժամանակիս մեծ մասն աս սրահին մէջ անցընել, ուր հառաչանքէ ու հայհոյութենէ ուրիշ բան չիլսուիր...:

Դեռահասակ վերաբոյժը հոս հասած ատեն՝ կեցաւ, իբրեւ թէ կարգացածը մտաց խորքը թաղել ու վրան քիչ մը խորհրդածել ուզելով: Թղթին ամուր մը զարկաւ, հաստատական նշան մ'ընելու պէս, անկէ ետքը գլուխը ձեռքին վրայ կռնցընելով, դարձեալ խորին մտածութեանց անդունդը գահավիժեցաւ:

Եթէ մէկը նոյն միջոցին կարող ըլլար մտացը խորհուրդները թափանցել, առջեւը դարմանալի տեսարան մը կը բացուէր: Չանաղան անձկութիւններով ու հոգեբով պլլալած միտքը կը զայրանար թէ ինչո՞ւ հարուստ չէ, եւ չիկրնար հարստութիւն ձեռք բերելու համար ամէն կերպ միջոցներ բանեցընել: Սակայն իր մտաց աս թիւր ուղղութիւնը՝ չէ թէ չարութենէն, այլ երջանկութեան ունեցած սաստիկ ծարաւէն յառաջ կու գար, որն որ կրակոտ երիտասարդներուն սովորական մոլութիւնն է:

Իրօք ալ Եդուարդ Լոնէ ան մարդիկներէն էր, որոնք չեն ուզեր աս աշխարհքիս մէջ ունեցած վեճակին համբերութեամբ տանիլ եւ անոր մէջ կամաց կամաց յառաջ երթալ, հապա մէկէն բարձրագոյն ու երջանկագոյն վիճակի մէջ դառնուելու կը բաղձնէ. որով եւ երջանկութիւն չունենալուն վրայ ցաւելով կ'անցընեն ան ժամանակը՝ զորն որ պէտք էին բանեցընել աշխատութեամբ ու ջանքով երջանկութիւն ձեռք բերելու համար: Միջակ աստիճանի մէջ ծնած ըլլալով, կամ աղքատութեան վիճակը յանձն առնելու էր եւ կամ ջանալու էր որ պատշաճ միջոց-

ներով նոյն վիճակէն ելլէ: Բայց ինք ոչ մէկն ու ոչ մէկալը կ'ուզէր. հապա մարդկային ընկերութեան մէջ գտնուող վիճակներու անհաւասարութեան վրայ տըր-անջելով կ'ապրէր: Այսպէս միշտ ուրիշներուն վրայ նա-խանձ ունենալով, ամէն բան իրեն խաբէական կեր-պարանքի մը տակ կ'երեւար, միտքն ալ սուտ ու մոլար սկզբունքներով կ'ապականէր: Մէկալ կողմանէ անյագ զբօսանաց տենդէ մը բռնուելով, ամէն գործողութիւն-ներն ասնպատակին կ'ուղղէր. նոյն իսկ պարտուց զգած-մունքն աս գաղափարին զոհ եղած էր, այնպէս որ ամէն միջոց աչքին բարի ու օրինաւոր կ'երեւար, բաւական որ զինքը միտքը դրած վախճանին հասցընէր:

Սակայն եւ այնպէս չարութիւնը տակաւին վրան արմատացած էր: Թէպէտ մոլութիւնը սրտին մէջ եր-կայն ժամանակէ վեր տածած ու դարմանած էր, բայց դեռ գործադրութեան սկիզբ չէր ըրած: Իր հոգին կը նմանէր նաւի մը, որն որ առագաստները պարզելու համար՝ յաջող հովի կը սպասէ, հաւասարապէս պա-տրաստ ըլլալով թէ ուղիղ ճամբով եւ թէ մանուա-ծապատ շրջաններով իր ընթացքն ընելու:

Բաւական ժամանակ եղած էր՝ քանի որ Լոնէ վերոյիշեալ խորհրդածութիւնները կ'ընէր, մէյ մ'ալ հիւանդապահներէն մէկն եկաւ ըսաւ որ թիւ եօթը մեներ է: Երիտասարդ վերաբոյժն ակամայ ու դժուա-րութեամբ պատուհանէն մեկնեցաւ, եւ երկու կարգ անկողիններու մէջէն անցնելով՝ սկսաւ դէպ իրեն ծանուցուած թիւը յառաջ երթալ. վասն զի հիւան-դանոցի մը մէջ հիւանդը հասարակօրէն անուռ չ'ու-նենար, հոն միայն անկողինը կը ճանչնան ու կը հո-գան, իսկ վրան գտնուող մարդն այսօրուան վաղուան փոփոխական եկամուտ մըն է:

Լոնէ որոշեալ տեղը հասնելով, մեռելոյն գըլ-խուն վրայ ձգուած ծածկոցը մէկդի առաւ ու հե-տաքրքրութեամբ մը սկսաւ դիակին նայիլ: Ա'լ բո-լոր յառաջուան մտածութիւնները գիտնական հե-տաքրքրութեան տեղի տուած էին. դիակը տեսածին պէս՝ բժշկութեան բնածին ազդումը սրտին մէջ նո-րէն արթնցած էր:

Ամացուկ մը ձեռուններովը գանկին ետեւի դուրս ելած մասը շօշափեց, երեսին աճառներն ա-ղէկ մը գննեց, ու անկէ ետքը զանազան դիտողու-թիւններ ընելու եւ քանի մը տարակոյսներ լուսաւո-րելու համար հրամայեց որ դիակն անդամահատու-թեան սրահը տանին:

Իրօք ալ մեռեալն անանկ մէկն էր՝ որ վերա-բուժի մը շատ խորունկ զննութեանց նիւթ կը մա-տակարարէր: Պետրոս Գրանու՝ որն որ ձեռքը զէն-քով գողութիւններ ըրած էր, քսան տարիէ վեր թիափարութեան բանտին մէջ կեցած էր. որ ժամա-նակ բոլոր միտքը մէկ խորհրդով միայն զբաղեալ էր, այսինքն՝ նոյն բանտէն փախչելու: Աս վախճա-նին հասնելու համար զանազան անգամ ըրած փոր-ձերը, որոնք ըստ մասին յաջողած էին, բայց զինքն

երբեք ոստիկանութեան ձեռքէն բոլորովին չէին կըր-ցած ազատել, մինչեւ վաթսուսն անգամ կրկնուած էին, եւ նոյնչափ անգամ ալ բանտին վերակացուէն գաւազանի հարուածներ ընդունած էր: Աս անողորմ հարուածները՝ թէպէտ եւ մարմինը տկարացուցած ու զինքը հիւանդագին ըրած էին, սակայն իր միտքը փո-խել չէին կրցած: Արածես թէ ազատութեան ունե-ցած բաղձանքը՝ նոյնին հասնելու անկարելութեան հետ մէկտեղ կ'աճէր: Վերջապէս հարկ եղած էր արտաքոյ կարգի միջոցներու ձեռք զարնել: Պետրոս Գրանու երեսուն լիտր ծանր շղթաներով բեռնաւո-րեալ՝ բանտին մէկ կողմը հաստատուեցաւ, ուսկից մէյ մ'ալ չէլաւ: Աս վերջին դարմանով իր յոյսը բոլորովին ոչնչացած կ'երեւար: Վերջապէս օր մը յանկարծ ծանր հիւանդացաւ, եւ մեր պատմութեան սկսելէն գրեթէ ութ օր յառաջ հիւանդանոցին մէջ կը գտնուէր:

Քիչ մը ետքը հիւանդապահը պատգարակով մը ներս մտաւ, եւ մեռելոյն մարմինն անգամահատու-թեան սրահը տարուեցաւ: Նոյն սրահը մութ խոնաւ տեղ մըն էր, ու աչաց զարհուրելի տեսարան մը կը ներկայացընէր: Ասդին անդին՝ կէս մը մուկերէ կըր-ծուած մարդու անդամներ գետինը ցրուած կը կե-նային. սրահին մէջտեղը գտնուող մարմարեայ սեղա-նին վրայէն չորացած ու գրեթէ քարացած մսի կտորներ կը կախուէին ու սալայատակը կանաչի զարնող արիւ-նով ներկուած էր: Սրահին ներքին կողմը՝ բաց պա-տուհանի մ'առջեւը կմախք մը կախուած էր, որն որ երեկոյեան հովէն շարժելով, մարդուն սարսափ բե-րող անխորժ ձայն մը կը հանէր:

Որչափ որ Լոնէ նոյնպիսի տեսարաններու վար-ժած ալ էր, սակայն անսովոր ժամանակը, սրահին քարերուն ու գետինն դուրս տուած խոնաւ ցրտու-թիւնը, եւ գիշերուան մթութեան՝ շրջակայ իրաց վրայ ձգած ցնորական երեւոյթը, նոյն ատեն իր վրայ անախորժ զգածմունք մը պատճառեցին: Գործիքները պատրաստելու փութաց, սեղանին մօտեցաւ եւ դիա-կին վրայէն ծածկոցը մէկդի առաւ: Մեռեալը բոլո-րովին մերկ էր. ծիւրած նիհարցած մարմինը եւ վրան տեսնուող խորշոմները, զինքը ծեր մը կարծել կու տային, եթէ տեղ տեղ ձգտեալ աճառներէն չտես-նուէր որ տակաւին առոյգ հասակի մէջ կը գտնուէր: Սակայն աս առոյգութեան նշանները խիստ քիչ ըլլա-լով, առանց մասնաւոր մտադրութեան մէկը չէր կրնար իմանալ: Շղթաներուն օղակը դեռ ոտուններուն վրայ կեցած էր, անոնց պատճառած հետքերը տակաւին ոտուններուն վրայ կը տեսնուէին:

Վերաբոյժը՝ քիչ մը ժամանակ մտադրութեամբ զննեց աս մարդուն մարմինը՝ որն որ կենացը մէջ այն-չափ վիշտ ու նեղութիւն կրած էր այն շղթան խղելու համար, որուն ծայրը տակաւին իր դիակին ոտքին վրայ կեցած էր. ետքը կանթեղը մօտեցուց ու անդամա-հատութեան դանակը ձեռքն առաւ: Բայց երբ որ մե-

ուելոյն թեւէն բռնեց, իրեն անանկ երեւցաւ որ անոր կողմանէ ընդդիմութիւն մը կ'ըլլայ: Զարմացած ու քիչ մը վախցած, մարմնոյն մօտեցաւ ու գլուխը դէպ ի կանթեղը վեր վերցուց. արտեւանունքը թեթեւ մը շարժեցան. լուսոյն աւելի եւս որ մօտեցուց . . . աւելընեքը բոլորովին բացուեցան:

Պիտի շարունակուի:

ՎԵՐՄԵՆԵՐԱՅԷՆ

Խաղաղացի համաժողովի արտոնութիւնը:

Ը.

Իտալիայի մէջ՝ գաղղիական մեծ յեղափոխութեան ատենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Ս. Մ Ի Զ Ո Յ

1789—1815.

Նաբոլէոն թեպէտ եւ Իտալիայի ուրիշ տէրու-
թեանց մէջ ուղածին պէս կարգաւորութիւններ ընելով՝
քանի մը վեհապետներ իրենց գահերէն խախտած հա-
նած էր, նաեւ քահանայապետական երկիրներէն առ-
նուած քանի մը մասերն ետ դարձնելու ամենեւին կամք
չէր ցուցնել, ի վերայ այս ամենայնի Գոլենդինոյի խա-
ղաղութենէն կամ թէ Պիոս Է. ին քահանայապետական
գահէն իջնէն ետեւ՝ անոր հետ յայտնի թշնամութիւն
կամ պատերազմ չէր ըրած: Վերջապէս զանազան
պատճառանքներ գտնելով ու իր սովորական հնարքները
բանեցնելով՝ աս եկեղեցական-աշխարհական վեհա-
պետին վրայ ալ իր բռնաւորական ու տիրապետական
խորհուրդները, մանաւանդ թէ շատոնցունէ մտքին մէջ
հաստատած գաղափարը (զքահանայապետն աշխարհա-
կան իշխանութենէ զրկելը) ի դործ դնելու ձեռք զար-
կաւ: Թեպէտ եւ քահանայապետին հետ ըրած դա-
շնաւորութեան (concordat) համեմատ՝ Իտալիայի եկե-
ղեցական վիճակներուն կամ թեմերուն համար Նաբո-
լէոն եպիսկոպոսներ պիտ'որ չանուանէր. սակայն ինք այս
դաշինքը բանի տեղ չգնելով, առանց քահանայապետին
հարցնելու՝ նոյն վիճակներուն համար եպիսկոպոսներ
կ'անուանէր եւ ուրիշ ասոնց նման կարգաւորութիւններ
կ'ընէր: Իսկ քահանայապետը, ինչպէս որ իր պարտքն
ու իրաւունքը կը պահանջէին, աս Նաբոլէոնէն անուա-
նուած եպիսկոպոսներուն ընտրութիւնը չէր հաստատեր:
Նաբոլէոն (1806—1807) զանազան պատերազմներու
զբաղած ըլլալով, երկու երեք տարի աս խնդիրներն ա-
ռանց հետեւութեան մնացին. բայց երբ որ Գիլիօրի
խաղաղութեան դաշինքէն ետքը (1807. Յուլ. 9.) Փա-
րիզ դարձաւ, քահանայապետին հետ աս բաներուս վրայ
իր վէճերը սկսաւ ու իր հին հնարքները ձեռք առաւ հռո-
մէական գահը բոլորովին վերջացնելու: Աս բանն ընե-
լու պատճառանք ու պատրուակ մը ցուցնելու համար՝
քահանայապետին առաջարկեց որ իրեն հետ դաշն դնէ՝
Գաղղիայի թշնամեաց դէմ յարձակողական ու պաշտ-
պանողական պատերազմ ընելու: Աս դաշին հաստա-
տութեան համար ալ իրրեւ գլխաւոր պայման պահան-

ջեց՝ որ քահանայապետը Նաբոլէոնին թշնամի ըլլող
ամէն տէրութեանց դեսպանները Հռոմայէն հեռա-
ցնէ ու իր նաւահանգիստներն Անգղիացւոց նաւերուն
գոցէ: Ասոնք առաջարկէին ետքը՝ սպառնալիք ըրաւ
որ եթէ քահանայապետը նոյները կատարել չուզէ,
ինքն ալ Անգոնայի երկիրը կամ մարզը (marche) կը
գրաւէ:

Աս առաջարկութեանց ու սպառնալեաց դէմ քա-
հանայապետն իր ժողովովը մէկտեղ հաստատութեամբ
պատասխան տուաւ թէ առանց իր պարտուցը կատարման
վրայ արատ բերելու եւ խղճմտանաց դէմ գործելու եւ
առանց ուրիշ ամէն տէրութեանց ատելութիւնն ու
թշնամութիւնը պարապ տեղ դրդուելու՝ չիկրնար Նաբո-
լէոնին առաջարկած դաշինքն ընդունիլ ու հաստատել
եւ անով մշտնջենաւոր պատերազմի պատրաստ կենալ,
մանաւանդ Անգղիացւոց դէմ պատերազմ հրատարա-
կել, որոնցմէ մինչեւ ան ատեն ամենեւին թշնամաւ-
թեան ցոյց ու գործ մը չէր տեսած: Բայց որպէս զի
ցուցնէ թէ իր ձեռքէն եկածն ու խղճմտանքին թոյլ
տուածը կատարելու պատրաստ է, կ'ուզէ ու կը հաւանի
որ իր նաւահանգիստներն Անգղիացւոց նաւերուն գոց ըլ-
լան ու իր երկրին ծովեզերքն իր զօրքը պահպանեն:

Նաբոլէոն ասանկ պատասխան մը ընդունելէն ու
քահանայապետին անխախտելի հաստատութիւնը տես-
նելէն ետքը, ալ երկայն ժամանակ անգործ կենալը՝ իբր
թէ քահանայապետէն բանադրանք մը ընդունելու վախ
ունենալէն յառաջ եկած տկարութիւն սեպուելիքը
գիտնալով, Հռոմայի դէմ իր թշնամութեան գործքերը
սկսաւ: Յամի 1808 (Փետր. 2.) 6000 գաղղիացի զօրք
Միոլիս զօրապետին հրամանին տակ (որն որ իսկզբան
Հռոմայի երկիրէն անցնելու եւ Նէպոլիս երթալու
հրաման խնդրած ու ընդունած էր,) եկան Հռոմ մտան,
ու պատճառ բերելով որ նոյն քաղաքն ու իր երկիրը
Նէպոլիսեցի աւազակներէն պաշտպանելու համար հոն
մնալ կ'ուզեն, քաղքին մէջ բնակութիւն ընդունեցան
ու մնացին: Քանի մը օր ետքը (Փետր. 4.) Նաբոլէոն
յայտարարութեամբ մը ծանոց որ իր զօրքն անոր հա-
մար Հռոմ մտան ու մնացին՝ վրան զի Պիոս Է. իր
պահանջումները չուզեց կատարել: Անկից ետեւ ալ
Գաղղիացիք սկսան Հռոմայի մէջ իրենց բռնաւորական
գործքերը կատարել. քահանայապետին զօրքերը գաղ-
ղիական զօրաց մէջ խառնեցին, հելուետիացի պահապան
զօրքը քահանայապետին պալատէն վռնտեցին, քանի մը
պաշտօնակալներ, մեծամեծներ ու կարգինալներ բան-
տարկեցին ու աքսորեցին: Երբ որ քահանայապետական
տէրութեան պաշտօնեայ կապրիէլի կարգինալն աս
բռնաւորական գործքերուն վրայ (Ապր. 3.) Գաղղիացւոց
դեսպանին տրտունջ ըրաւ, դեսպանը պատասխանեց
թէ այս ամենայն միայն Նաբոլէոնին ըրած առաջարկու-
թիւններուն՝ քահանայապետին կողմանէ ընդունելու
թիւն չգտնելուն հետեւանքն են. քահանայապետը զա-
նոնք չընդունելովը՝ կայսեր դէմ պատերազմ հրատա-
րակեց:

Բայց աս դեսպանական թղթակցութիւնը Հռոմ սկսեցն օր մը առաջ (Ապր. 2.) Նաբոլէոն Փարիզէն հրովարտակ մը հանեց, որով կը վճռէր թէ քահանայապետական երկիրէն Ուրպինոյ, Անգոնա, Մաչերադա ու Գամբրինոյ գաւառներն ի մշտնջենաւորս Իտալիայի թագաւորութեան հետ միացած ու անոր մասերը պիտ'որ սեպուին: Աս յափշտակութեան պատճառ կը բերուէր՝ Ա. քահանայապետին Անգղիացւոյ դէմ պատերազմ հրատարակել չուզելը. Բ. Իտալիայի ու Նեապոլոյ թագաւորութիւններուն շահը, զոր կ'ունենային աս գաւառներուն իրենցմէ մէկուն տրուելովը, որով իրարու անմիջական սահմանակից կ'ըլլային. ու Գ. աս հանգամանքը՝ որ Մեծին Կարօլոսի աս երկիրները Հռոմայի քահանայապետին պարգեւելը՝ քրիստոնէութեան օգուտ ընելու եւ ոչ թէ հաւատոյ թշնամիներուն (Անգղիացւոյ) նպաստելու համար էր: Պիոս Է. այս ամենայն իմացած ին պէս՝ նախ ընդհանուր յայտարարութեամբ մը Նաբոլէոնին իրեն դէմ ըրածներուն վրայ իր մեծ ցաւն ու անոր հրամաններուն անիրաւ ըլլալը բոլոր աշխարհի ծանոց: Ետքը առանձինն Նաբոլէոնին ալ թուղթ մը գրեց աս վերահագործ. «Առ սիրելի որդի իմ Նաբոլէոն կայսր Գաղլիացւոյ», եւ թուղթն աս խօսքերով լընցուց. «Գուք Ձեր իշխանութեամբը չարաչար կը վարուիք ու ամէն նուիրական պարտքերը՝ առաւելապէս ի վնաս եկեղեցւոյ՝ ոտքի տակ կ'առնէք: Ասով զմեզ կը ստիպէք՝ որ մենք ալ մեր սրտին խոնարհութիւնը պահելով, ան իշխանութիւնն ի գործ դնենք՝ զորն որ Ամենակալը մեր ձեռքը տուած է: Ամէն չարիքը, որոնք Ձեզմէ առաջ կու գան, բոլոր Ձեր խղճմանաց վրայ խնան»:

Իսկ Նաբոլէոն այսչափ աղքատարութեանց վրայ քիչ մը մեղմութիւն ցուցընելու տեղ՝ իր բռնական հրամաններն աւելի եւս կը սաստկացընէր: Ասոնց համեմատ իր պաշտօնեաները քահանայապետին ներկայութիւնն ամենեւին բանի տեղ չգնելով, Հռոմայի քաղաքապետը՝ իրենց հրամանները կատարել չուզելուն համար՝ բռնեցին ու Ֆինիսդրելլայի բերդին մէջ բանտարկեցին, տերութեան պաշտօնեայ Կապրիէլլի կարդինալին բնակարանը մտան, պահարանները խորտակելով՝ տերութեան թրղթերը յափշտակեցին ու պաշտօնէին հրամայեցին որ իր պաշտօնէն ելլէ Սինիկալէա իր վիճակը քաշուի: Երբ որ քահանայապետն անոր տեղ Բաք. քա կարդինալը տերութեան պաշտօնեայ դրաւ՝ Նաբոլէոնեանք զանիկայ Կուրինեան պալատին մէջ բռնեցին ու հրամայեցին որ Պենեւենդ երթայ: Բայց քահանայապետն աս հրամանը լսածին պէս՝ անձամբ նոյն կարդինալին քովը դնաց ու զանիկայ առաւ իր բնակարանը տարաւ, ըսելով որ ինքն ալ կ'ուզէ անոր հետ բանտարկեալ մնալ: Ասոր վրայ քահանայապետին բնակարանին առջեւը գաղղիացի պահապաններ դրուեցան, որոնք ամէն մոտիկ ելլողները զգուշութեամբ կը քննէին: Մասնաւոր ատեան մ'ալ դրուեցաւ՝ Գաղղիացւոյ օրէնքներուն չհնազանդող քահանայապետական հպատակները մահուան դատապարտելու համար, եւ իրօք շատերն աս ատենին վճռովը

սպաննուեցան: — Այսչափ անիրաւ ու բռնաւորական գործքերուն դէմ չէ թէ միայն քահանայապետն իր առդար բողոքն ըրաւ, հապա նաեւ բոլոր Հռոմայի ժողովուրդը՝ իրենց սիրելի հօր ու իշխանին ու եկեղեցւոյ գլխոյն դէմ եղած անիրաւութեանց վրայ զգացած ցաւերնին պլեւայլ տրտմութեան ու սգոյ նշաններով յայտնի կ'ընէին:

Տ Ն Տ Ե Ս Ս Կ Ս Ն

Անգղիայի խաճիւղի պալատաւթիւնը:

(Հարունախոնիւն):

Ասիայի մէջ հին ժամանակներն արդէն բամբակի գործածութիւնն ու անկէ կտաւ ու լաթ շինելու արուեստը ծանօթ էր, եւ նոյնն Արաբացիք տասներորդ դարուն մէջ Սպանիա խոթեցին, որ ժամանակէն սկսաւ Եւրոպացւոյ ծանօթ ըլլալ: Անկէ ետքը մեր ձեռքը հասնող ամենէն հին յիշատակարանները՝ 1430էն կը սկսին: Ասոնցմէ կը տեսնենք թէ ինչպէս նոյն արուեստը հետզհետէ Անեւտիկ, Անգուերբիա, Պրիւտ ու Կանդ. քաղաքները տարածուեցաւ, որոնց բամբակի գործածները նոյն ժամանակ մեծ անուն ունէին: Իսկ Անգղիա նոյն ճարտար արուեստը բերուեցաւ քանի մը Ֆիանտրացի փախըստականներու ձեռքով, որոնք 1585ին Մանչեսթրի մտերն իրենց բնակութիւնը հաստատեցին ու հոն ասով միանգամայն Անգղիայի համաշխարհական վաճառականութեան հիմը դրին:

Սակայն իսկզբան նոյն քաղաքը ճարտարութեան աս մասին մէջ այնչափ երեւելութիւն մը չունէր, մինչեւ որ եօթնետասներորդ դարուն մէջերը Անգղիայի ծովական զօրութիւնը մեծնալով, իր բամբակի վաճառականութեան ընդարձակ ասպարէզ մը բացուեցաւ: Յամի 1700ին վերջիչեալ քաղաքին գործատուներուն մէջ 25,000 գործաւորք կը բանէին, եւ տարին գրեթէ 10,000 կենդինար բամբակ կը գործածէին: Անկէ ետքը գրեթէ ամէն տարի բամբակին պէտքը կ'աճէր. 1720ին՝ 20,000 կենդինարի, 1764ին՝ 38,700 կենդինարի, ու 1775ին՝ 48,000 կենդինարի հասած էր:

Բայց այնպէսով ալ Անգղիայի բազմաթիւ գաղթականութիւններն աւելի բամբակէ ձեռագործ կ'ուզէին, քան սրչափ գործատէրները կրնային հասցընել, կամ մանաւանդ սրչափ որ գործաւորաց միշտ աճող թիւը կրնար ներել: Ասոր համար ալ Անգղիայի ամենէն ճարտար մեքենագործները շարունակ մեքենաներ հնարելու կ'աշխատէին, որպէս զի անով կարող ըլլան նախ բամբակի գործածներուն բերքը կրկնապատկել եւ երկրորդ կարելի եղածին չափ աժանցընել: Ամենէն յառաջ ուսուցանելու արուեստը կատարելագործուեցաւ, այնպէս որ մանուկները չէին կրնար անոնց նիւթ հասցընել: Բայց երբ որ քիչ մը ետքը զանազան մեքենաներ գտնուեցան եւ գլխաւորաբար Արգրայդին գտած մանե-

լու գործերը 1769ին բոլոր Եւրոպայի մէջ գործածուելու սկսաւ, ան առեն սկսան այնչափ մանել, որ ոստայնանկները չէին կրնար անոնց հասնիլ: Աւերջապէս Գարթրայգին ոստայնանկութեան գործերն ելլելով, (որն որ 1785ին գտնուեցաւ ու 1788ին կատարեցաւ գործուեցաւ,) ոստայնանկութիւնն ալ ան աստիճանի բարձր կատարելութեան հասաւ, որ անկէ ետքը բաժնակի վաճառականութիւնը սկսաւ հսկայաբայլ յառաջ երթալ:

Յամէ 1775էն մինչեւ 1787 բաժնակի գործածութիւնը 48,000 կենդինարէն՝ 226,000 կենդինարի, 1790ին՝ 300,000 կենդինարի, իսկ 1800ին՝ մինչեւ 505,000 կենդինարի հասաւ: Եւ թէպէտ բաժնակի գործածութիւնն այսպիսի չհաւասարակ բարձրութեան հասած էր, այսու ամենայնու բաժնակին մեծ մասը պատրոյգ եւ զանկապան շինելու կը գործածուէր, եւ հաղիւ երեք մասին մէկը զուտ բաժնակէ գործուածներու կը մնար: Անցեալ դարուն վերջերէն մինչեւ հիմայ բաժնակի գործողութեան որչափ աճին իմանալու համար բաւական է միայն՝ միտ դնել որ 1787ին ընդ ամէնը հաղիւ 100,000 հոգի աս արուեստին կը զբաղէին իսկ հիմայ մանելու եւ ոստայնանկելու գործատանց մէջ զբաղող մարդիկներուն թիւը 420,000ի հասած է: Աս հաշիւն ըրած ատեննիս, պէտք չենք նաեւ մոռնալ՝ որ նոյն ժամանակ մեքենաներ չըլլալով, բոլոր գործքը մարդիկ կ'ընէին. իսկ հիմայ ամէն տեսակ մեքենաներ հնարուած ըլլալով, մարդիկներուն ընելու գործքն անոնք կը կատարեն: Նոյն ատենուան ու հիմակուան բաժնակի գործածութեան տարբերութիւնն աւելի անկէ կրնայ իմացուիլ որ 1787ին՝ ինչպէս ըսինք՝ տարին հաղիւ 226,000 կենդինար բաժնակ կը գործածուէր, ուր որ հիմայ տարին 9,650,000 կենդինար կը գործածուի, որ ըսել է 43 անգամ աւելի:

Եթէ աշուրնիս անկէ յիսուն տարի ետ դարձնելու ըլլանք, մեքենաներուն՝ մարդկային ազգին ըրած անտնօրինելի մեծ ծառայութիւնը յայտնի ու ակնբերելի իմացուի: Ասով միայն կարելի եղաւ որ հիմայ մարդիկներուն գրեթէ կէսը բաժնակէ զգեստ գործածէ: Վասն զի եթէ ան մեքենաները հնարուած չըլլային, նոյն պակասութիւնը լեցնելու համար՝ ձեռքով գործել հարկ պիտի ըլլար, եւ ան առեն բովանդակ Անգղիայի, Գաղղիայի, Մաքսի ընկերութեան ու Աւստրիայի ժողովուրդը հարկաւոր էր, որպէս զի հիմակուան մեքենաներուն յառաջ բերած գործուածքը կարող ըլլար պատրաստուիլ, ուր որ հիմայ մեքենաներուն միջնորդութեամբ՝ կէս միլիոնէ նուազ մարդիկ բաւական են բոլոր աշխարհքին զգեստի նիւթ պատրաստելու համար:

Բաժնակի գործողութեան զբաղող վերոյիշեալ 420,000 հոգւոյ կէսը միայն Անգղիայի մէջ է, իսկ մեկալ կէսը բոլոր ուրիշ երկիրները: Ասով եւ բաժնակի վաճառականութիւնը շատ ճիւղացեալ ըլլալով, բաժնակի կարօտութիւնն ուրիշ տեղեր այնչափ չիզգացուի, որչափ Անգղիա, ուր բնակիչներուն եօթին մէկը կամ ուղղակի կամ անուղղակի անով կը զբաղէ, երկիրն ալ անկէ գրեթէ հինգհարիւր միլիոնի (կէս Milliardի) չափ շահ,

տուրք ու գործաւորաց թոշակ կ'ընդունի: Ուստի եւ չափազանցութիւն չըլլար ըսելն՝ որ Անգղիայի մէջ գրեթէ չորս միլիոն մարդիկ բաժնակի վաճառականութենէն կ'ապրին, եւ ամենափոքր միասը՝ զերեւը մեծ ներութեան ու կարօտութեան մէջ կը ձգէ:

Ինչպէս վերը յիշատակեցինք, աս յանկարծական կարծուած բաժնակի ներութեան նախագուշակ ազդարար ձայները շատ անգամ կը լսուէին, սակայն ոչ ոք միտ կը դնէր. վասն զի նոյն պակասութիւնը գրեթէ միշտ հունձքին առատութենէն կամ քիչութենէն կը պատճառէր, եւ յառաջագոյն ունեցած մթերքով պակասածին տեղը կը լեցնէին, որով կարօտութիւնն առժամանակեայ անցաւոր բան մը կ'ըլլար: Աւերջին տարիներն Ամերիկայի բաժնակի բերքը 17,970,000 կենդինարի հասած էր. իսկ Անգղիա իրեն համար 10 միլիոն կենդինարէն աւելի հարկաւորութիւն չունէր: Սակայն հիմակուան ճգնաժամը ցուցուց որ նաեւ առատ հունձքի ժամանակ բաժնակի պակասութիւն կրնայ ըլլայ. եւ Ամերիկայի պատերազմը կրնայ նոյն կարօտութիւնը տարիներով երկնցընել: Ասով բնականապէս յառաջուան մթերքը շուտ մը հատաւ, եւ բաժնակին գինն արտաքոյ կարգի բարձրանալով, Անգղիայի մէջ աս դժբախտ կարօտութիւնը մտաւ, որն որ կ'երեւայ որ չէ թէ մէկ տարի, այլ անորոշ երկայն ժամանակ պիտի տեւէ, եւ հիմայ Անգղիայի ժողովուրդեան իր օրըստօրական պիտոյքն ուրիշ աղբիւրէ մը հոգալն այնչափ աւելի դժուար է, որչափ որ մինչեւ հիմայ բաժնակէ գործուածներուն պատճառաւ Անգղիա մտած տարեկան 720 միլիոն ֆիւրին մուտքը, հիմայ ըստ մասին դուրս մնաց, եւ գրեթէ բոլոր մէկալ արուեստները բաժնակին հետ ունեցած հեռաւոր կամ մերձաւոր յարաբերութեան համեմատ՝ քիչ կամ շատ վնաս կրեցին:

Մնացածն ուրիշ անգամ:

Բ Ե Մ Բ Բ Տ Ա Վ Ա Ն

Մարտ ամիսը:

Աս ամսոյն մէջ կարծես թէ բնութեան բոլոր գործողութիւններուն գլխաւոր վախճանն է՝ Փետրուար ամսէն մնացած չափազանց թացութիւնն ու խոնավութիւնը չորցընել, որպէս զի տնկերուն արմատներն ու ցանուած սերմերը հողէն տակ չփախան, եւ տնկոց ու ծառոց արդէն ուռելու սկսած կոկոններուն ու բողբոջներուն բացուելու գործողութիւնն աստիճանաբար յառաջ երթայ: Միեւնոյն ժամանակ տակաւին առտուներն ու իրիկուները օդը բաւական պաղ կ'ըլլայ, որն որ օգտակար է տնկերուն համար, որովհետեւ ասով բողբոջներուն շատ կանուխ բացուիլը կը խափանուի. ուր որ եթէ ասանկ չըլլար եւ տնկերը ժամանակէն յառաջ ծլէին ու ծաղկէին, աս ամսոյն մէջ տակաւին խիստ անհաստատ եղող եղանակին անհարթութենէն ապականելու վտանգի մէջ կ'իյնային:

Մարտին հովերը՝ թէպէտ եւ հասարակօրէն խիստ

սաստիկ կ'ըլլան եւ մեզի շատ անհաճոյ կու գան, եւ օգին տաքնալը կը խափանեն, ի վերայ այս ամենայնի տնկերուն վրայ մեծապէս օգտակար ազդեցութիւն կ'ունենան. որովհետեւ փորձիւ տեսնուած է թէ ան տարիները՝ որ Մարտին մէջ աւելի սաստիկ եւ աւելի ցուրտ հով կը փչէ, որով եւ գարնան զուարթարար ու ջերմ օդերն աւելի ուշ կը սկսին, ան տարիները սովորաբար ամենէն աւելի առատաբեր կ'ըլլան: Գարձեալ Մարտ ամսոյն չորութիւնն ընդհանրապէս իբրեւ բարեբերութեան ու առատութեան նշան կը սեպուի: Անոր համար ալ զանազան ազդաց մէջ ասոր վրայ այլեւայլ առաժնէր կը գտնուին. ինչպէս Անդրեւացիք կ'ըսեն թէ Մարտի փոշոյն մէկ գրիւր գնելու համար՝ թաղաւորական գանձ հարկաւոր է. իսկ Գերմանացիք կ'ըսեն, որ Մարտի փոշոյն իւրաքանչիւր հատը՝ մէկ մէկ ոսկի կ'արժէ:

Մարտ ամսոյն սկիզբէն բարձր ծառերուն տակաւին լերկ ոտներուն վրայ թառած սարիկին քաղցրամուտ գերգերը եւ անտառներու մէջէն աղաւթներուն մնչիւնը կը լսուին: Որինքն ալ շարժման մէջ կ'ըլլան իրենց բոյները շինելու կամ նորոգելու համար. եւ մարդ խիստ զբօսալի տեսարան մը կ'ունենայ՝ երբ որ միտ դնէ թէ ինչպիսի նենգութիւններ եւ խորդախութիւններ կը բանեցընեն աս թռչունները, ոմանք իրենց նոր բնակարաններուն նիւթերը պաշտպանելու, եւ ոմանք՝ ուրիշներունը յափշտակելու համար: Աս թռչնոց դէմ ամբաստանութիւն կ'ըլլայ որ երկրագործներուն մեծ վնաս կը հասցընեն, անոնց ցանած ցորենահատերն եւ ուրիշ սերմերը յափշտակելով. բայց աս վնասին դիմացն առաւելութեամբ իսկ հատուցում կ'ընեն, զանազան միջոցներու հաւկիթներն ու որդերը ջնջելով, որոնք եթէ մեծնային, շատ աւելի վնաս կը հասցընէին: Նոյն թռչունները խիստ շատ անգամ արօրին ետեւէն կ'երթան եւ կամ նոր հերկուած երկիրներուն վրայ գունդ գունդ կ'իջնան կը նստին:

Գաղթական թռչուններէն՝ Փետրուար ամսոյն մէջ իրենց ամարումն բնակարանը չդարձողները, աս ամսոյն մէջ կը դառնան: Գորտերը, որոնք ձմեռուան ատեն լճերուն եւ ջրալից փոսերուն յատակը թմրութեան վիճակի մը մէջ մնացած կ'ըլլան, ալ գարնան տաքութենէն նոր կենդանութիւն ստանալով, կը սկսին բազմութեամբ ջրերուն երեսէն վեր երեւնալ, եւ իրենց կարկաչիւնը խիստ հեռու տեղերէ իսկ կը լսեցնեն: Նոյնպէս ձկեր կան, որոնք գետին ջրերուն երեսը կը մերձենան՝ իրենց կիթը ձգելու համար. բայց այնպիսի փափուկ բնաւորութիւն ունեցողներ ալ կան իրենց մէջ, որ ձիւնալը քիչ քանակութեան մ'ալ գետի ջրերուն հետ խառնուելը՝ զիրենք նորէն գէպ ի յատակը կը մղէ:

Գարնան մերձենալուն ամենէն աւելի հաճոյական եւ միանգամայն հաստատուն նշաններէն մէկն ալ է՝ Մարտին մէջերը մեղուններուն իրենց փեթակէն դուրս ելլելը: Որովհետեւ ինչպէս յայտնի է՝ իրենց ճարակն է ծաղիկներուն մէջ գտնուած անուշ հիւթերը, անոր

համար իրենց դուրս ելլել պարտիլը՝ յայտնի նշան է թէ ատօին անդին ծաղիկներ բացուած են կամ խիստ մօտաւոր ժամանակները պիտի բացուին: Աս զարմանալի եւ օգտակար միջոցներն եղանակը ճանչնալու եւ գուշակելու արտաքոյ կարգի ձիրք մը սնին. այնպէս որ զիրենք առտուանց իրենց փեթակէն դուրս տեսնելով, մարդ կրնայ հաստատութեամբ գուշակել թէ նոյն օրը օդը բաց ու գեղեցիկ պիտի ըլլայ: Խեղ մը գարնանային ծաղիկներ իրենց գեղեցիկ տեսքովն ու անուշ բուրումներովը մարդուս զգայարանները կը զուարճացընեն, մանաւանդ մանուշակը՝ որն որ ամէն ծաղիկներէն աւելի անուշ հոտ կը բուրէ եւ չորս կողմի օդն իր անուշահոտութեամբ կը լեցընէ: Գարձեալ կանուխ բացուող ծառերը, նշենին, ծիրանին, դեղձին, կեռասնին աս ամսոյն վերջերը հասարակօրէն բոլոր իրենց ծաղիկները բացած կ'ըլլան:

Աս ամսոյն վերջերը, 21ին, կ'իյնայ դիշերահաւասարը, որ ատեն բոլոր երկրիս վրայ դիշերն ու ցորեկը հաւասար տեւողութիւն կ'ունենան, կամ աւելի ճիշդ խօսելու համար՝ արեւն այնչափ ժամանակ հորիզոնէն վեր կը մնայ, որչափ հորիզոնէն վար, իսկ ցորեկը գիշերէն շատ աւելի երկայն կը կարծուի, որուն պատճառն է առտուան եւ իրիկուան արեւածայրը, կամ արեւուն հորիզոնէն վեր ելլէն յառաջ եւ հորիզոնէն վար իջնալէն ետքը՝ տեսնուած լոյսը: Գիշերահաւասարը տարին երկու անգամ կը պատահի. մէկ մը ինչպէս ըսինք՝ աս ամսոյն 21ին, մէկ մ'ալ Սեպտեմբերի 23ին. առաջինը կ'ըսուի Գարնանային դիշերահաւասար, եւ նոյն օրէն կը սկսի գարուն սեպուիլ, իսկ վերջինը՝ Աշնանային դիշերահաւասար, եւ ան օրէն կը սկսի աշունը:

Գ Ա Տ Ա Ս Տ Ա Ն Ա Պ Ա Ն

Մարդասպան եւ իշամեղրոս:

Մօտերս Աիէնայի մօտ պղտիկ քաղաքի մը մէջ զարհուրելի ոճրագործութիւն մը պատահեցաւ, որուն դատաստանական քննութեան պարագաներն այնպէս արտաքոյ կարգի բաներ են, որ արժանի են կարգացուելու, մանաւանդ անոնցմէ՝ որոնք նոյն կերպ յանցանքները քննելու պաշտօն ունին: Ահաւորիկ պատմութիւնը, զորն որ ոստիկանութեան պաշտօնատարին երկրորդականը՝ ականատես եւ ականջալուր վկայ ըլլալով՝ գրած է:

Ընտանեաց տէր եւ իր քաղաքին քաղաքային ժողովոյն խորհրդական եղող մէկը, որն որ իր քաղաքացիներուն սէրն ու համարումը կը վայելէր, մէկէն աներեւոյթ եղաւ: Զաւակներն ու ծանօթները երկու օր ամէն կարելի միջոցները բանեցուցին զինքը գտնելու. բայց ամենեւին եւ ոչ ամենաթեթեւ հետք մ'ալ նշմարել կրնալով, հարկաւոր սեպեցին տեղութեան պաշտօնէն դիմել եւ աղաչել որ մայրաքաղաքին ոստիկանութեան գլխաւորներէն մէկը հոն խրկէ: Պաշտօնեան իրենց աղաչանքն

ընդունեցաւ, եւ անմիջապէս ուստիկանութեան վերակացուներէն մէկը՝ օգնականին մը հետ հոն խրկեց:

Իրիկունը ճամբայ ելանք, կը պատմէ նոյն օգնական երիտասարդը, եւ գիշերը Ա. Ա. քաղաքը հասանք: Սուրհանդակարանին տեղը մեզի կը սպասէին կորսուած մարդուն երկու զակըները, իր աղքատկաններէն ոմանք, եւ տեղւոյն երեւելիներէն ուրիշ քանի մը հոգի, որոնց մէջ կը գտնուէր կարմիր մագերով, նիհար՝ բայց զօրաւոր մէկը, որն որ կորսուողին պէս՝ քաղաքային ժողովոյն խորհրդական էր եւ անոր հետ շատ ընտանութեամբ կ'ապրէր, անոր համար ալ անոր կորսուելուն վրայ չափէն աւելի տրտմած կ'երեւար: Ասիկայ սկսաւ մեզի հետ արտաքայ կարգի քաղաքավարութեամբ վարուիլ, եւ բոլոր մեզի սպասողներուն հետ զմեզ առաւ կորսուած մարդուն տունը տարաւ:

Ես կ'ուզէի որ դատաստանական քննութիւնն անմիջապէս սկսի, բայց վերակացուն պատասխանեց թէ այսպիսի դէպքերու մէջ աճապարել չ'ըլլար, մարդս հանգարտութեամբ եւ անտարբերութեամբ վարուելու է: Հիմայ կ'երթանք կը հանգչինք, ըսաւ. վաղը նախաճաշ կ'ընենք, եւ անկէ ետքը կը սկսինք մեր գործողութեան: Այսպէսով մեզի համար որոշուած խցերը քաղաքացանք, թէեւ ընտանիքը շատ տոգոհ կ'երեւային գործողութեան ձեռք զարնելու տեղ՝ այսպէս ժամանակ կորսնցընելուս վրայ:

Հետեւեալ օրը արթնցած ժամանակնիս՝ բաւական ուշ էր, այնպէս որ անեցիք նախաճաշը պարտեղը պատրաստած՝ մեզի կը սպասէին: Երբ որ հոն իջանք, տան մարդիկներէն զատ՝ հոն գտանք քաղաքապետը, տեղւոյն ուստիկանութեան գլուխը եւ քաղաքային ժողովոյն մէկ քանի երեւելիները, որոնց մէջն էր կարմիր մագերով խորհրդականն ալ: Ստոյգն ըսելու համար՝ խիստ տխուր տեսարան մըն էր ասիկայ, որովհետեւ հոն գտնուողներուն ամէնն ալ մի եւ նոյն օրը հրաւիրուած պիտի ըլլային նշանտուքի ուրախութեան համար, որն որ տանտիրոջ որդւոյն եւ կարմիր մագերով խորհրդականին խնամակալութեան տակ եղող օրիորդի մը մէջ պիտի կատարուէր:

Ինչպէս ինք իրմէ կրնայ ենթադրուիլ, բոլոր խօսակցութիւնները՝ տանտիրոջ չմեկնուելու կորստեան եւ եղած հետազոտութիւններուն պարապ ելլելուն վրայ կը դառնային: Աս խօսակցութիւններուն հետեւութիւնն անեղաւ, որ գրեթէ ամէնքն ընդհանրապէս կը հաստատէին թէ պետք է զինքը մեռած համարիլ, որովհետեւ ուրիշ կերպով չիկրնար մեկնուիլ այսչափ ժամանակ եւ այսպիսի օր մը տնէն հեռու մնալը, առանց յառաջագոյն բան մ'ըսելու եւ առանց ետքէն ազդարարութիւն մ'ընելու: Եղած խօսակցութիւններէն իմացանք միանգամայն որ իր տնային վարմունքը խիստ քաղցր եւ զուարթ է եղեր, գրամական վիճակն ալ կարգաւորեալ եւ յաջող, այնպէս որ անձնասպանութեան ամենեւին եւ ոչ կասկած մը կրնար ունեցուիլ. իսկ առողջութեան կողմանէ այնպէս կատարեալ վիճակի մէջ եւ մարմնոյն կազմու-

թիւնն այնպիսի էր, որ յանկարծակի մեռած համարին այնչափ հաւանական չէր երեւար: Նոյնպէս շատ դժուար էր կարծելը՝ որ գողերու ձեռքով կեանքը կորսնցուցած ըլլայ, որովհետեւ քովը ոչ շատ ստակ, ոչ ծանրագին բան մը եւ ոչ իսկ ժամացոյց կայ եղեր: Վերջապէս բոլոր իր քաղաքացիներուն հետ այնպէս սիրով ու խաղաղութեամբ է եղեր, եւ ինչպէս յիշատակեցինք՝ այնպէս սիրելի եւ մեծարելի, որ անկարելի էր կարծել թէ վրէժխնդրութեան կամ ատելութեան զոհ եղած ըլլայ:

Նախաճաշի ժամանակը վերակացուն շատ տոգոհ կ'երեւար, որովհետեւ ամենեւին նշան մը կամ հետք մը չէր կրնար նշմարել, որուն վրայ կարենար հիմնել ընելու հետազոտութիւնները: Աս տոգոհութիւնն աւելի սաստկացաւ, երբ որ տեղանի վրայ եղած անուշեղէններուն պատճառաւ՝ խել մը իշամեղուններ սկսան չորս կողմանէ լեցուիլ: Աս իշամեղուններէն մէկը կարծես թէ զինքն իրեն նպատակ առնելով, բաւական ատեն անհանգիստ ըրաւ: Վերակացուն ուզեց ձեռքովը զարնել, բայց չկրնար, իշամեղուն կարմիր մագերով խորհրդականին աւանջին ետեւը գնաց, որն որ ըստ պատահման վերակացուն քովն եկած էր: Իշամեղուն խորհրդականին ականջին ետեւը խայթեց, որով մարդը սաստիկ ջղային դող մ'ունեցաւ, որուն վրայ վերակացուն զարմանքը շարժելով, անմիջապէս ցաւքեց ոտք ելաւ, եւ սկսաւ իշամեղուն վռնտելու ջանք ընել, որն որ խորհրդականին վզին ու փողպատին մէջտեղը կը շարժէր: Վերջապէս իշամեղուն վռնտուեցաւ եւ խորհրդականը միակ խայթուաղքէ եւ ուռեցքէ մ'ուրիշ վնաս չկրեց:

Ուստիկանութեան վերակացուն նորէն տեղը նստելէն ետեւ՝ անանկ կ'երեւար որ բոլորովին տարբեր մարդ մ'եղած է: Խիստ մտախորհ կ'երեւար, ամենեւին չէր խօսեր, եւ վերջապէս քիչ մ'ետքը հրաման ուզեց որ ելլէ: Երբ որ երկուքնիս մէկտեղ խօսք մը մտանք, աղէկ մը չորս կողմը գննելէն եւ ապահովութիւն ստանալէն ետեւ որ մեկը չիկրնար զմեզ լսել, սաստկութեամբ մ'ինծի ըսաւ. Գատաստանական քննութեան մէջ լոյս երեւնալու սկսաւ. աներեւոյթ եղող մարդը սպանուած է, եւ սպանողն ալ կարմիր մագերով խորհրդականն է: Այո, ինծի համար աս բանս աներկբայելի է. ի վերայ այս ամենայնի նոր ցուցումներու սպասելու ենք:

Ասանկ հաստատութեամբ տրուած վճիռը լսելով, ապշեցայ մնացի: Պարոն վերակացու, ըսի, աս բանս ո՞ւր կից կը հետեւցընէք: Միթէ հին Հռովմայեցոց սկզբնաւոր կը հետեւէք, որոնք թուշուներու ընթացքէն ըզճութիւն կ'ընէին: Ի՞նչ, կը կարծէք որ միջատի մը խայթութեամբ բաւական զօրաւոր ցուցում ըլլայ՝ ասանկ ծանրակշիռ նիւթի մէջ այնպէս հաստատութեամբ վճիռ կորելու: Ան խայթութեամբ պարզապէս պատահական դէպք մըն է, ուրիշ բան չէ:

Մնացածն ուրիշ անգամ:

ԲԱՐՈՅԱԿ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

— Չաւակ ունիս :

— Երկու զաւակ ունիմ. խեղճերը, աւստուածոյ արդարութիւնը որդիս հաւրհայրէնէն պիտի մեռնին, որովհետեւ իրենց տալու հաց չունիմ: Ո՛հ, Պարոն, Աստուծոյ արդարութիւնը որդիս հաւրհայրէնէն է:

— Աստուծոյ արդարութիւնէն վախճալու ի՞նչ պատճառ ունիս:

— Ան պատճառը՝ զորն որ մեծ ոճիւր մը գործող մարդը կ'ունենայ:

— Բայց թէ որ ինք զինքդ մեծ յանքի տէր կը սեպես, մարդիկներուն դիմելու տեղ՝ Աստուծոյ դիմէ, որն որ յանքի տէր թողութիւն չնորհելով, աս աշխարհքիս մէջ ալ կ'ընայ քեզի տակաւին երջանիկ օրեր պարգեւել:

— Ո՛հ, Պարոն, եթէ յանքանք աւստանածնի՛ք միայն իմ վրաս մնացած ըլլար, գիտեմ որ ապաշխարութեամբ կրնայի թողութիւն գտնել. բայց ինծիմ զատ՝ ուրիշներու համար ալ տոկային հետեւութիւններ ունեցած է. եւ ինչպէս գիտեմ, բաւական չէ որ մարդս գործած չարիքին վրայ զղջայ, այլ պէտք է նոյնին հատուցում ալ ընել:

— Չքեզ ո՞վ կ'արգելէ:

Մուրացիկ կ'ընէր սկսաւ վարանիլ, եւ խորին հաւալանք մ'ընելով, լուռ կեցաւ: Պր. Ռիշարտոյ իրմէ պատասխան մը չընդունելով, հարցուց թէ ուր կը բնակի:

— Խեղճութեան վրայ գիտացողներուն տուած բնակութեան ուրիշ տեղ չունիմ. Երբեմն ալ հարկ կ'ըլլայ որ դիշխները բաց օդի մէջ անցնեն:

Տղաքդ տեսնել կ'ուզէի, ըսաւ վաճառականը, գուցէ իրենց տեղ մը կրնամ հոգալ:

— Աստուած ձեր գիտութեան համար զձեզ վարձատրէ, Պարոն: Կ'ուզէ՞ք որ տղաքս ձեզի բերեմ:

— Չէ, կիրակին օրը իրենց հետ մայր եկեղեցւոյն մեծ դրան դիմացը գտնուէ: Պատարագէն ելած ժամանակս՝ հետդ կը խօսիմ եւ կը յայտնեմ թէ իրենց համար ինչ կրնամ ընել:

Աս ըսելէն ետքը՝ յառաջագոյն տալ ուզած դանկը գրպանը դրաւ, ու հինգ ֆրանկոնց մը հանելով՝ ամանին մէջ ձգեց:

Բարի կ'ընէ, ըսաւ իրմէ բաժնուելու աւտեն, թշուառութեանդ բուն պատճառը չուզեցիր զուրցել. ես ալ չեմ ուզեր զքեզ ստիպել: Բայց յանքանքդ ինչ որ ալ է նէ, մի մոռնար որ Աստուած ամենակարող եւ ամենաբարի է: Գործած չարիքիդ հատուցում ընել չկրնալով վրայ կը ցաւիս. քու չունեցած միջոցներդ Աստուած ունի. եւ եթէ անկեղծ սրտով իրեն դիմելու ըլլաս, նոյն միջոցները քեզի կը մատակարարէ թէ քու եւ թէ ան անձանց երջանկութեան համար, որոնք գուցէ գործած յանքանքիդ հետեւութիւններ մինչեւ հիմայ կը կրեն:

Մուրացիկ կնոջ աչուքներն արցունքով լեցուեցան, եւ կրկին կրկին իր բարեբաւին շնորհակալ եղաւ:

ԳԼՈՒԽ ԻԸ.

Հետեւեալ կիրակին Հեղինէ Մաննիկին հետ առտուանց կանուխ պատարագ տեսնելու համար անանկ եկեղեցի մը գնաց, ուր քիչ մարդ կ'երթար, եւ շուտ մը տուն դարձաւ, որպէս զի Պր. Վարդապետն ու Պր. Ռիշարտոյն մէջ որոշուածին պէս ան ծածուկ թշնամիէն զգուշանայ, որմէ իրեն համար կը վախային:

Իսկ Պր. Ռիշարտոյ սովորական առտենին առանձին մայր եկեղեցին գնաց, եւ աստուածային պաշտաման ներկայ գտնուեցաւ: Գուրս ելած առեւնը տեսաւ որ մուրացիկ կ'ընէր հոն իրեն կը սպասէր: Նոյն կինը աստիկ աղցունը կը թափէր, եւ երբեմն երբեմն բարձրաձայն կը հեծեծէր: Վրան յուսահատութիւն տիրած էր եւ աստիկ ջղաձգութեամբ կը չարչարուէր:

Կ'ընէր զՊր. Ռիշարտոյ տեսածին պէս, ողբերը դադարեցուց, եւ վաճառականին բրած նշանին հետեւելով, սկսաւ ետեւէն երթալ: Այսպէսով քանի մը ամայի փողոցներէ անցան, եւ խել մը տեղ հեռանալէն ետքը՝ երբ որ բուրբուղին առանձին կողմ մը հասան, վաճառականը լուրջութեամբ արեւելով, ըսաւ.

Բարի կ'ընէ, կ'երեւայ որ գլուխդ նոր դժբախտութիւն մ'ալ եկեր է:

— Հրամար էք, Պարոն, այնպիսի մեծ դժբախտութիւն մը, որուն մարդկային կարողութիւնը չիկրնայ դարման ընել:

— Ուրեմն Աստուծոյ ամենակարողութիւնը բանի տեղ չէս դնէր:

— Ա՛հ. մահուանէ յափշտակուող զաւակս նորէն կենդանացնելու համար Աստուած հրաշք չ'ընէր:

— Ի՛նչ, զաւակդ մեռեր է:

— Այո՛, զաւակներէս մէկը. իսկ մէկայլը...

Աստիկ ցաւէն հաղիւ այսպիսի կրցաւ ըսել: Պր. Ռիշարտոյ տեսնելով որ նորէն լալու կը սկսի, եւ չուզելով անցաւորաց մտադրութիւնն արթնցնել, մուրացկանին աղաչեց որ ձայն չհանէ: Կ'ընէր հնազանդեցաւ:

Երբ որ վաճառականին տունը հասան, տանտէրը զմուրացիկը պարտեցը տարաւ: Նոյն միջոցին Հեղինէ ալ Մաննիկին հետ հոն կը գտնուէր: Երկուքն ալ ծաղկի մը վրայ ծռած եւ կուսակնին դրան դարձուցած, ծաղկին վրայ կեցող թիթեռնիկի մը գեղեցիկ գոյները կը նկատէին:

Որչափ որ ալ Մաննիկ ասով կը զմայլէր, ի վերայ այս ամենայնի ոտքի ձայն լսելով, վեր ելաւ եւ դարձաւ ետեւը նայեցաւ:

Աղջկան ետեւ դառնալն ու մուրացիկ կնոջ՝ Մաննիկ, աղջիկ, Մաննիկ, գոչելով՝ մարած գետինն ինչպէս մէկ եղաւ: Հեղինէ ալ նոյն գոչելով լսելով՝ ոտք ելաւ: Ան ալ մարած կնոջ նայելուն պէս Աննան է, գոչեց, եւ այնպէս այլայլեցաւ, որ գոյնը նետեց եւ չորս կողմը նեցուկ մը կը փնտռէր որ չիմայ: Պր. Ռիշարտոյ քովի նստարանը ցուցուց, որուն վրայ նստեցաւ մնաց Հեղինէ:

Մուրացիկը՝ որն որ իրօք Աննան էր,

ժամանակ չէր ունեցած զՀեղինէ ճանչնալու: Արդ վաճառականը մտածելով որ եթէ արթնցած ժամանակը՝ մէկէն զօրհորդը տեսնելու եւ ճանչնալու ըլլայ, աս բանն կրնայ անոր վրայ խիստ վնասաւոր ազդեցութիւն ընել, առաւ զինքը ներս խոթեց, եւ ամուսինը Հեղինէին քովը խրկեց, որպէս զի հարկաւոր եղած օգնութիւնն ընէ:

Մաննիկ մօրն ետեւէն գացած էր. բայց չհամարակելով անոր տարուած խուցը մտնել, դրան առջեւը կեցած՝ կուլար:

Պր. Ռիշարտոյ աղախիններուն օգնութեամբ Աննային խելքը գլուխը բերաւ: Երբ որ դժբախտ կնոյն աչուքները բացաւ առանց բառ մ'ըսելու եւ առանց չորս կողմն եղողներուն միտ դնելու, սկսաւ աս. դին անդին նայիլ:

Աղջիկը կը փնտռէս, հարցուց վաճառականը:

— Հրամար էք, Մաննիկս, սիրելի Մաննիկս:

Մաննիկ՝ որն որ դուքն մտիկ կ'ընէր, աս խօսքերը լսելով, կարծեց որ զինքը կը կանչեն եւ ներս մտաւ: Մայրն որ տեսաւ, ապշած մնաց. երկայն ժամանակէ ի վեր զինքը տեսած չունէր, եւ նոյն միջոցին դժբախտ կնոջ կերպարանքն այնպէս փոխուած էր, որ աղջիկը չէր կրնար հաւատալ թէ անիկայ իր մայրն ըլլայ:

Անա զարմանքէն եւ ուրախութեան բերէն խօսք մը չէր կրնար հանել. աղջկան կը նայէր, եւ բազում կներ տարածած կը կենար, իրեւ թէ զանիկայ կանչելով՝ որ գայ անոնց մէջ նետուի:

Մօտ եկուր, աղջիկս, ըսաւ վերջապէս Պր. Ռիշարտոյ. նայէ մայրդ է: Եւ ձեռքէն բռնելով՝ մօրը տարաւ, որն որ ստատիկ գործով ու գրեթէ կատաղութեամբ մը սրտին վրայ ծնեց:

Երբ որ խեղճ կ'ընէր քիչ մը հանդարտեցաւ, Պր. Ռիշարտոյ իրեն ըսաւ.

Կը տեսնես՝ որ ներկայութիւնդ աղջկանդ վրայ ինչ ազդեցութիւն ըրաւ. պէտք չէ որ երկայն առեւ հոս գոց օդին մէջ մնայ: Հիմայ զինքը քիչ մը պարտեղ տանիմ. ետքը նորէն քովդ կը բերեմ: Գուցէ ալ աւելի հանդարտ կ'ըլլաս, եւ ան առեւ կրնաս աւելի եւս հաճութեամբ վայելել աղջիկդ գտնելուդ վրայ զգացած ուրախութիւնդ:

Իրաւունք ունէր վաճառականը զՄաննիկ հեռացնելու. վասն զի Աննային հիւսկեալ ու տկար կերպարանքը եւ հագած ցնցոտի ու աղտոտ զգեստներն աղջկան վրայ արտաքին կարգի ազդեցութիւն ըրած էին:

Մօրը քովէն հեռանալէն ետքը, Ո՛հ, Պարոն, ըսաւ վաճառականին, անիկայ իմ մայրս չէ: Մտոյդ է՝ մայրս քիչ անգամ տեսած եմ. բայց կը յիշեմ որ այսպիսի պառաւ չէր, եւ ոչ ալ ասանկ հին ու գէշ զգեստներ հագած էր:

— Ըսածդ կարելի է, աղջիկս. բայց պէտք է գիտես որ աշխարհքիս վրայ ամէն մարդ կը ծերանայ: Իսկ մօրդ վրայի ցնցոտի զգեստները՝ միայն ան կը ցուցնեն, որ անիկայ շատ տառապանք քաշեր է: